

ÚLOHA A POSTAVENÍ ŠLECHTY V MODERNÍ ČESKÉ SPOLEČNOSTI¹

Jan Županič

V době svého trvání prošlo Rakouské císařství bouřlivými proměnami. Konzervativně-absolutistický režim se po krátkém období liberalismu a ústavnosti let 1848 a 1849 vrátil ke svrchované vládě panovníka, který jen nepříliš ochotně přepouštěl svou moc zastupitelským orgánům. Zároveň s tím byla pomalu nahrazována stavovsky hierarchizovaná struktura společnosti, navzdory všem změnám přetrvávající až do poloviny 19. století, společností občanskou. Šlechta, po staletí hlavní opora panovnické moci, se během zlomových let 1848–1849 změnila z pozemkové vrchnosti v obyčejné majitele velkostatků a ztratila většinu svých práv v oblasti soudnictví a správy. Rolníci, kteří byli až dosud jejich poddanými, se stali plnoprávními státními příslušníky a platila pro ně, stejně jako pro všechny ostatní, rovnost před zákonem. Šlechta tím ztratila funkce, které po staletí v zemi a společnosti zastávala a jež pro ni měly zásadní význam.²

Rakouská šlechta se tak dostala do hluboké krize vlastní identity, která ale v jiných částech Evropy propukla již po polovině 18. století. Přestala totiž plnit funkci, kterou ji v šedesátých letech 18. století přisoudil Ludwig hrabě Zinzendorf: úlohu zprostředkovatele mezi monarchou a poddanými a tím i sociální a politické elity.³ Tím, že roku 1848 došlo k odstranění všech zbylých vrchnostenských práv, zanikla i tato, můžeme říci, podstata skutečného šlechtictví. Velká část šlechty se s tím nedokázala vnitřně vyrovnat. Začala tak žít zejména z dědictví minulosti a sama se proto označovala za „historickou šlechtu“.⁴ Lpění na tradičních hodnotách a faktické ignorování společenských změn, kterými říše procházela, měly za následek izolaci aristokracie, která měla pro další existenci této společenské skupiny velmi závažné důsledky.

Po polovině 19. století tak šlechtě zůstaly jen tyto, v podstatě formální výsady:⁵

- 1) právo užívat šlechtické tituly a šlechtické predikáty v předepsané formě,
- 2) právo užívat erb,⁶
- 3) právo na jisté důchody, stipendia a místa v katedrálních kapitulách, ústavech šlechticů, vzdělávacích institucích a na příjmy z rozličných nadací,

¹ Tato studie vznikla v rámci grantu Grantové agentury České republiky č. 404/08/0259.

² Srov. např. FEIGL, Helmuth: *Die Stellung des Adels nach 1848 im Spiegel der Gesetzgebung*. In: FEIGL, H.–ROSNER, Willibald (Hrsg.): *Adel im Wandel. Vorträge und Diskussionen des elften Symposiums des Niederösterreichischen Instituts für Landeskunde Horn*, 2.–5. Juli 1990. Wien 1991, s. 117–135.

³ ZINZENDORF, Ludwig Graf von: *Grundlage des neuen adeligen Denken*. Wien 1765.

⁴ BRUNNER, Otto: *Adeliges Leben und europäischer Geist. Leben und Werk Wolfs Helmhards von Hohberg (1612–1688)*. Salzburg 1949, s. 329.

⁵ MAYERHOFER, Ernst – PACE, Anton Graf: *Handbuch für den politischen Verwaltungsdienst der im Reichsrate vertretenen Königreiche und Länder mit besonderer Berücksichtigung der diesen Ländern gemeinsamen Gesetze und Verordnungen*. 5. Aufl. 5. Bd. Wien 1901, s. 151–154.

⁶ V zásadě měly na erb právo také měšťanské rodiny a duchovní hodnostáři a také je ve starší době často využívaly. Od roku 1818 ale nebyl žádný erbovní list pro nešlechtice vydán s výjimkou znaků udělených knížatům–biskupům a arcibiskupům, které ale nebyly přenosné na jejich rodiny a nemohly se tedy stát dědičnými.

- 4) právo na důstojenství a čestné úřady, které se vázaly na předložení osvědčení původu,
- 5) šlechtický stav de facto byl předpokladem povolení zřízení fideikomisu.

Navíc samozřejmě zůstala zachována instituce šlechtictví jako takového a tituly byly udíleny až do zániku říše v listopadu 1918. Ke zrušení šlechty nikdy nedošlo, přestože část veřejnosti i politických představitelů o to s větší či menší intenzitou usilovala. Tento odmítavý či dokonce nenávislný postoj úzce souvisel s posilováním liberálních, případně demokratických myšlenek tehdejší společnosti a měl celou řadu příčin. Jednou byla nepochybně skutečnost, že se zejména od druhé poloviny 19. století aristokracie přeměnila ve zvláštní uzavřenou kastu, která se od ostatního obyvatelstva výrazně odlišovala.

Početní nárůst šlechty totiž nebyl spojen se zvýšením počtu aristokratických rodů, které své řady novým povýšencům otvíraly jen pomalu a velmi neochotně. Zatímco ale ještě na počátku 19. století začlenění opravdu bohatých nobilitantů do šlechtické nebo dokonce aristokratické společnosti větším problémem nebylo – a to dokonce v případech, že pocházeli z řad židovských konvertitů (Arstein, Eskeles), po roce 1848 se situace výrazně změnila. Díky častému udílení privilegovaných řádů se objevilo velké množství nových rytířů a baronů, jejichž sociální postavení dřívější prestiži těchto titulů ani zdaleka neodpovídalo.⁷ To se projevovalo v tom, že od druhé poloviny 19. století panovník povyšoval své nejbližší spolupracovníky měšťanského původu i do hraběcího stavu.⁸ Zřejmě k tomu přistupoval proto, že odměna prostřednictvím baronátu devalvovaného častým udílením, se mu nezdála dostatečná. Prestiži hraběcího titulu odpovídá i to, že na rozdíl od nově kreovaných rytířů či baronů byly takto odměněné osoby dříve povýšeny do nižšího šlechtického stupně. Mnohem vážnější však bylo, že přestala fungovat rovnováha mezi postavením ve šlechtické hierarchii a majetkem. Řada nově povýšených šlechticů a rytířů totiž byla mnohem zámožnější než staré baronské a hraběcí rody. U řady těchto rodin se navíc titulární vzestup po zisku prostého šlechtictví či rytířského stavu zastavil, a to přesto, že jejich ekonomický potenciál narůstal. Žádná osoba z řad podnikatelské šlechty Rakousko-uherské monarchie tak nedosáhla vyššího ocenění než baronátu (stavu svobodných pánů).

Moderní česká společnost se zrodila ve druhé polovině 18. století. Její vznik umožnily reformy Marie Terezie a Josefa II., které otevřely možnost sociálního vzestupu i osobám stojícím mimo tehdejší elity, tedy mimo stavovskou společnost. Předpokladem kariéry a s tím souvisejícího společenského i profesního vzestupu však byla znalost němčiny. Na našem území však většina takových osob pocházela z jazykově českého prostředí venkovských měst, kde znalost německého jazyka nebyla obvyklá a zdejší elity si po generace vystačily jen s češtinou a latinou.⁹ Tyto osoby, úředníci, faráři a drobná inteligence, skutečnost, že pro jejich vzestup rodný jazyk nestačí a je třeba zvládnout němčinu, těžce nesly. Nepřekvapí proto, že se úsilí prvních vlasteneckých generací zaměřilo na jazyk, který se postupně stal hlavním znakem národní příslušnosti.

Na druhé straně společenského spektra českých zemí stála aristokracie, prominentní část společnosti disponující tituly, majetkem a přístupem k úřadům. Ve srovnání se šlech-

⁷ ŽUPANIČ, Jan: *Nová šlechta Rakouského císařství*. Praha 2006, s. 119 an.

⁸ Šlo o následující osoby: Anton Prokesch z Osten (1871–1872), Josef Hübner (1888), Friedrich Beck-Rzikowski z Dobrschitz (1906), Richard Bienert-Schmerling (1915–1916), Viktor Dankl z Krasniku (1918).

⁹ Rovnoprávnost češtiny a němčiny byla zakotvena i v Obnoveném zřízení zemském (pro Čechy bylo vydáno roku 1627, pro Moravu 1628), základním zemským zákonu, který de iure platil až do zániku podunajské monarchie roku 1918.

tou jiných částí Evropy byla česká šlechta málo početná, ale velmi bohatá. Její postavení a životní styl ji často stavěly na roveň panovnickým rodinám rozdrobené Svaté říše římské a většina českých aristokratických rodin se také řídila podobnými principy, zejména zásadou rovnorodého sňatku. Na rozdíl od Polska, Uher či západní Evropy v českých zemích chyběla drobná šlechta, která by tvořila přirozený mezistupeň a přechod k měšťanským vrstvám. Etnicky české neurozené elity pak zase postrádaly bohaté měšťanstvo rušící společenské hranice z druhé strany. Českou společnost tak vytvářely dva protipóly, mezi kterými zela hluboká propast.

Vznikající národní elity si toto nebezpečí uvědomovaly. Šlechta byla stále vedoucí politickou vrstvou a reprezentantkou země vůči panovníkovi. Její získání by tedy pro celé národní hnutí znamenalo významnou posilu. Navíc pokud odhlédneme od toho, že pro mnohé současníky nebyl národ bez šlechty národem, ale jen bezprávnou masou, nelze zapomenout, že vlasteneckým ideálem bylo vytvoření národa s úplnou sociální skladbou.¹⁰ Usilovná snaha o zapojení aristokracie do vznikajícího vlasteneckého úsilí nacházela u aristokracie pozitivní odezvu zejména na přelomu 18. a 19. století. Česká aristokracie, zneklidněná josefinským úsilím o byrokratizaci státní správy a centralizaci, které je připravovalo o dosavadní mocenský monopol, se odvolávala na staré zemské zákony, jež ji naopak výsadní postavení zaručovaly. Protože užívání češtiny bylo jedním z atributů české státnosti, nabízely se zde poměrně široké možnosti kooperace aristokracie a vznikajících českých národních elit. Pod patronací šlechty tak v této době vznikla celá řada významných kulturních a vědeckých institucí, které ve vývoji národa sehrály velmi významnou roli.

Čeští vlastenci si ale neuvědomovali – nebo odmítali přiznat – jednu důležitou okolnost. Šlechta totiž pojem národ chápala odlišně než vlastenci 18. a 19. století. Podle starých stavovských tradic chápala šlechta národ jako obyvatelstvo země bez ohledu na jazyk (tzv. zemské vlastenectví). Obyvatel Českého království (*Königreich Böhmen*) byl pro šlechtice bez ohledu na jazyk „*Böhme*“, zatímco neurození národovci velmi ostře odlišovali mezi českými Čechy (*Tscheche*) a českými Němci (*Deutsche, Deutsch-Böhme*). Pro aristokracii, která ve své většině představovala kosmopolitní a příbuzenskými svazky po celé habsburské monarchii provázanou vrstvu, byl ale jazyk pouze prostředkem komunikace, nikoli národní identifikace. Tento postoj byl pro české vlastence nepřijatelný. Podle svého chápání tak pokládali německy mluvícího šlechtice za Němce i přesto, že on sám se jím být necítil. Šlechtické pomíjení jazyka jako prostředku národní identifikace bylo již od počátku národního obrození některými vlastenci ostře napadáno. Jedna z nejostřejších kritik, *Obrana jazyka českého proti zlobivým jeho utrhačům*, pochází již z roku 1783 a je z pera Karla Ignáce Tháma (1763–1816).

Při vlasteneckém chápání jazyka jako určujícího hlediska národnosti bylo stále jasnější, že české aristokraty nelze – právě pro jejich kosmopolitismus – podle této koncepce považovat za přirozené vůdce Čechů a že naděje na jejich postavení do čela nově formované české společnosti zůstane nenaplněna. Obrozenská obec v tuto chvíli našla snad jediné možné východisko, které se nabízelo: ze své nouze udělala ctnost a ve jménu „lidovosti“ šlechtu odmítla. Vytvořila teorii, podle které spočívala síla českého národa v tom, že se

¹⁰ RAK, Jiří: *Šlechta v optice moderního českého nacionalismu*. In: Zámek Loučeň, České Budějovice 2008, s. 27–28.

opírá o lidové masy a je tedy lepší než národy sousední (zejména Maďaři a Poláci), kde základ elity tvoří jen úzká vrstva šlechty.¹¹

Otevřená roztržka mezi šlechtou a českými národovci vypukla na jaře revolučního roku 1848. Mezi účastníky schůze 11. března již nebyla šlechta zastoupena a její zástupci nebyli voleni ani do českých, ani do říšských zastupitelských sborů. Cesty národovců a šlechty se definitivně rozešly. Absence šlechty v národním hnutí byla prohlášena za důklad „vrozeného“ českého demokratismu, zatímco šlechta – dezorientovaná a roztrpčená ztrátou společenského postavení po zániku stavovské společnosti roku 1848 – se stále více izolovala v uzavřenou a výsadní „první společnost“ státu.¹² Pomyslný příkop mezi neurozenou majoritou a aristokratickou menšinou společnosti tak hloubily obě strany a rozpory mezi nimi se nakonec ukázaly jako nepřekonatelné. Spory byly zpočátku utlumeny neoabsolutismem padesátých let 19. století, který bez rozdílu postihl obě strany. Po obnovení rakouské ústavnosti ale rozpory propukly nanovo a verbální odpor proti šlechtě se stal jedním z měřítek „pokrokovosti“ národních politiků. Radikální skupiny usilovaly o zrušení šlechtických titulů a jejich mluvčí prohlašovali šlechtu čas od času dokonce za národního nepřítele a škůdce. Právě aktivní protišlechtická politika se stala jedním z hesel mladočeské strany a zbraní, kterou útočila proti svým staročeským rivalům. „Mladočeši se postavili na radikálně plebejské stanovisko – vydávané ovšem za stanovisko demokratické – a své protivníky osočovali ze zrady národních zájmů, které „prodávají“ odnárodněným šlechtickým velkostatkářům.“¹³

Absence národních elit ale byla ve skutečnosti pocíťována velmi tísnivě, o čemž svědčí i apoteóza starší české národní šlechty předbělohorského období (zejména nekatolické) a oslava tzv. mučedníků popravených na Staroměstském náměstí roku 1621.¹⁴ Česká společnost totiž ostře odlišovala mezi českou šlechtou předbělohorskou a pobělohorskou. Zatímco „předbělohorské jsme věnovali své srdce“, novodobá byla odsuzována jako nedemokratická, nesociální a nepokroková, která se „během 19. století nedovedla postavit v čelo státoprávního boje českého národa v době rakouského centralismu“.¹⁵ Stranou těchto nálad nezůstali ani historici. August Sedláček v úvodu ke své *Heraldice* napsal, že ho k práci „pudila (...) snaha vypsati erby všech domácích rodin, aby bylo dobrou pomůckou při budoucím bádání; i pojal jsem do toho i přistěhovalé rodiny, protože nejedna z nich přispůsobila se našemu citění a myšlení a splynula s námi, kromě jen svého příjmení. Kruté Brédy, vrahy Buttlera, Gordona a jiné schválně vynechávám, kdo by si to přál vědět, najde to v heraldických sbírkách“.¹⁶ Důvodem zdrženlivého či chladného postoje českých předáků k aristokracii byl i její ostentativní katolicismus. Pro českou národní společnost, jejíž ideologie do značné míry vycházela z tzv. husitských tradic, byl takový postoj nepřijatelný.

¹¹ Tamtéž, s. 33.

¹² ŽUPANIČ, J.: c. d., s. 15an. Tato skutečnost byla kritizována téměř všemi složkami společnosti bez ohledu na národnost a byla jednou z příčin izolovaného postavení rakouské aristokracie. Na příkladu Arthura Mensdorff-Pouilly to velmi zajímavě ilustruje: ŠVAŘÍČKOVÁ-SLABÁKOVÁ, Radmila: *Rodinné strategie šlechty. Mensdorffové-Pouilly v 19. století*. Praha 2001, s. 219–221. K národnímu citění šlechty: tamtéž, s. 288–303.

¹³ Cit. dle: RAK, J.: *Bývali Čechové. České historické mýty a stereotypy*. Praha 1994, s. 76.

¹⁴ Srov. závěrečná kapitola in: PETRÁŇ, Josef: *Staroměstská exekuce*. Praha 2004.

¹⁵ Cit. dle: BAČKOVSKÝ, Rudolf: *Bývalá česká šlechta předbělohorská i pobělohorská na svých sídlech v Čechách a na Moravě a ve svých znacích*. Praha 1948, s. 7.

¹⁶ SEDLÁČEK, August: *Českomoravská heraldika. II. Část zvláštní*. Praha 1925, s. 5.

Historizující prošlechtický sentiment ale postupem času slábl. Koncem 19. století se tak objevují hlasy obviňující šlechtu snad ze všech katastrof českých dějin. Formující se šlechta měla zapříčinit pád Velké Moravy, páni zradili krále Přemysla Otakara II. a byli to oni, kdo znemožnil vytvoření české dynastie Jiřího z Poděbrad. Protože ve starším období nemohlo být šlechtě vyčítáno užívání německého jazyka, stal se předmětem kritiky šlechtou reprezentovaný „duch feudalismu pudící ji ke zničení demokracie“. Zatímco prostý český lid byl podle této interpretace reprezentantem demokratických a pokrokových tendencí, šlechta představovala reakční a konzervativní prvek společnosti, jež představoval zásadní překážku vzniku moderního národa. V krystalicky čisté formě vyjádřil tyto myšlenky ve spise *Česká šlechta* spisovatel a publicista Josef Holeček (1853–1929).¹⁷ Neomezuje se přitom jen na kritiku dějinných chyb šlechty, ale sám vytváří vzor českého kavalíra a ideálního vlastence a určuje zásady nezbytné pro správnou výchovu takového jedince. Holečkovy názory přitom rozhodně nebyly osamocené. Právě naopak. Byl to on a podobně orientovaní žurnalisté, nikoli akademici a kosmopolitní intelektuálové, kdo formovali postoje a názory českého etnika přelomu 19. a 20. století a byli to oni, kdo vytvářeli model ideální národní výchovy, který v mnohém zůstal zachován i v éře první republiky.

Základním požadavkem zdařilé výchovy mladého Čecha byla podle Holečka osoba matky. Ta musela bezpodmínečně být české národnosti a „demokratického původu“, jinak byl výsledný edukační efekt nejistý. Mírně zavádějící formulace odkazující na demokratický původ rodičky neoznačovala nic jiného, než že nesmí být šlechtickou, protože šlechta jako taková byla považována za nevlasteneckou, nedemokratickou a feudální. Aristokracie, více než jakákoli jiná složka společnosti dbající na dokonalý původ, jež představoval základní podmínku dvorské kariéry, tak byla de facto vyloučena z okruhu českých elit.¹⁸ Až na dvě výjimky z českých předáků 2. poloviny 19. a počátku 20. století podmínku plebejského původu splňovali všichni. Tito jedinci však museli tzv. osvědčit věrnost českému národu, což fakticky znamenalo zpřetrhat všechny svazky se společenskou vrstvou, ze které pocházeli.

Prvním byl Rudolf princ Thurn-Taxis (1833–1904), původem z řad nejvyšší aristokracie. Přestože zdědil nemalý majetek, jehož centrem byla česká panství Niměřice a Vrutice a dva domy v Praze v úhrnné hodnotě více než 800 000 zlatých, vystudoval pražskou právnickou fakultu a rychle se sblížil s českým národním hnutím. Na rozdíl od většiny jeho aristokratických vrstevníků, kteří chápali své češství zemsky a dlouho stáli stranou všem národnostním sporům, Thurn-Taxis se postavil na stranu „radikálů“ a měl výrazně blíže k měšťanským intelektuálům než k osobám vlastního stavu. Svou roli v národnostní a politické orientaci mladého prince možná sehrál i jeho vychovatel Karel Schneider, horlivý přívrženec českého národního hnutí, který jej za svatodušních bouří v červnu 1848 údajně učil střílet z okna na císařské vojáků.¹⁹

Od počátku šedesátých let 19. století vydával Thurn-Taxis s Karlem Jaromírem Erbenem a Janem Jeřábkem časopis *Právník*. Přispíval také do Riegerova slovníku naučného

¹⁷ HOLEČEK, Josef: *Česká šlechta. Výklady časové i historické*. Praha 1918.

¹⁸ Základní podmínkou pro dvorskou kariéru byl zisk hodnosti komořího. K tomu ale bylo zapotřebí prokázat bezchybný šlechtický původ ze šestnácti předků, po osmi z otcovy a matčiny strany. Tato podmínka byla později zmírněna a po přeslici dostačovalo doložení čtyř ve šlechtickém stavu narozených předků. ŽUPANIČ, J.: c. d., s. 30.

¹⁹ MAŠEK, Petr: *Modrá krev. Historie a současnost 445 šlechtických rodů v českých zemích*. Praha 1999, s. 287.

a spolupracoval s Národními listy. Spolu s Františkem Palackým, Františkem Ladislavem Riegerem, Janem Evangelistou Purkyně a Františkem Pštrossem stál roku 1860 u vzniku pěveckého spolku Hlahol a byl i jeho prvním starostou. Thurn-Taxisovy radikální názory a snaha přeměnit některé zájmově zaměřené spolky (např. Sokol) v politickou základnu českých předáků, ho přivedly do ostrého kontaktu nejen s příslušníky Národní strany (Staročechy), ale také s jejich oponenty, v první řadě s Juliem Grégrem. Rakouským úřadům byla jeho aktivita velmi nepříjemná a dlouho čekaly na příležitost dát principi za vyučenou. Vytoužená možnost se jim naskytla až v souvislosti s jeho činností v časopisu Bolešlavan, který v šedesátých letech financoval a jenž pomáhal šířit Thurn-Taxisovu popularitu mezi širokými masami.²⁰ Z malicherných důvodů byl předvolán před soud a v červenci 1863 odsouzen za výrok, který nikdy nepronesl, ke dvěma týdnům vězení a pokutě padesáti zlatých. Lidová označení Thurn-Taxise jako „selského“ nebo „rudého knížete“ pocházejí právě z této doby a zůstala se šlechticem s měšťanskými způsoby spojena i po jeho odchodu z aktivní politiky.²¹

Druhou výjimku, která se ale zapsala do českého povědomí výrazněji, představoval Václav hrabě Kounic²² (1848–1913) z české větve starého rodu pánů z Kounic. V jeho případě stála za příklonem k národovectví jeho matka Eleonora Woracziczka z Pabienitz a Bissingen (1809–1898), označovaná za největší českou šlechtickou vlastenku své doby. Kounic byl v letech 1885–1887 říšským a od roku 1887 také zemským poslancem, a to nejprve za šlechtické velkostatkáře a následně za mladočechy. Proslavil se jako obhájce sociálních reforem, např. propagoval osmihodinovou pracovní dobu nebo vysokoškolské vzdělávání žen, ale proslul také jako mecenáš a jeho nejznámějším činem bylo věnování brněnského paláce Kouniců na zřízení českých studentských kolejí roku 1908.²³

Třebaže Thurn-Taxis i Kounic pocházeli z aristokratických rodin, v ostatním se rychle přizpůsobili životnímu stylu svých českých spolupracovníků. Svědčí o tom především jejich sňatky, kterými se sami vyobcovali ze šlechtického společenství. Manželka Rudolfa Thurn-Taxise Jenny Ständlerová (1830–1914) byla dcerou vrchního učitele z vesnice Stropčice²⁴ u Přestic. Václav Kounic byl ženatý dvakrát. Jeho první manželka Josefina Čermáková²⁵ (1849–1895), herečka Prozatímního divadla, pocházela z pražské měšťanské rodiny, která si zakládala na svém vlastenectví a mecenášství. Druhá žena Josefina Horová (1881–1961) byla dokonce z mnohem prostších poměrů a narodila se v rodině tesaře a chalupníka v Žinkovech na Plzeňsku.

Jak pro Thurn-Taxise, tak Kounice byl tento krok nezbytným předpokladem pro přijetí do české společnosti. Jak totiž výstižně poznamenal Josef Holeček, který si Kounice velmi vážil: Vytrhl se „z prostředí, ve kterém se narodil, aby mohl žít plným českým životem. Tím zajisté nejprve zadost učinil své duši, ale nesmíme zneuznávat, že v tom odřeknutí

²⁰ SENOHRÁBEK, Jiří: *Časopis Bolešlavan 1860–1867. Proměna zábavného venkovského listu v politický orgán radikálně demokratické opozice*. Český časopis historický, 100, 2002, č. 2, s. 293–334.

²¹ Tamtéž, s. 309. K dalším osudům Rudolfa Thurn-Taxise, jenž roku 1894 přijal jméno svobodný pán z Troskova, viz ŽUPANIČ, J.: c. d., s. 147–148.

²² Též Kaunitz či Kaunic.

²³ Ke Kounicovi: MALÍŘ, Jiří – RÁJA, Martin (ed.): *JUDr. Václav Kounic a jeho doba*, Brno 2009; též KLOBAS, Oldřich: *Václav hrabě Kounic. Šlechtic nejen rodem*. Brno 1993.

²⁴ Též Stropčice.

²⁵ Její sestra Anna se provdala za hudebního skladatele Antonína Dvořáka, který se tak stal Kounicovým švagrem.

byla velká osobní oběť, kterou učinil svému národu (...) Té oběti nepřinesl žádný jiný z české šlechty. (...) Hrabě Václav Kounic dvakrát se oženil, pokaždé s Českou demokratického původu. S aristokratkou se oženiti nemohl, protože při ní by ukojeno nebylo jeho vášnivě češství, od něhož by nebyl ustoupil ani za vlásek. (...) Obě manželství jsou nejjasnějším důkazem národního a demokratického charakteru hrab[ěte] Václava Kounice. Co následuje z případu hr[aběte] Václava Kounice? Že český šlechtic naší doby, chce-li žítí skutečně po česku, musí se vymknouti ze společnosti svého stavu, kde českého života naprosto není. České srdce ve společnosti české aristokracie nenachází úkoje. To třeba mít na paměti.²⁶

Druhým zásadním aspektem výchovy českého gentlemana této éry byl ostentativní český nacionalismus. V duchu doby byl český národ označován jako demokratický, respektive demokratičtější než německý, se kterým se v té době zejména poměřoval. Rozhodným protikladem jím reprezentovaného slovanského demokratismu měl být údajný despotický německý feudalismus, který se spolu se začleněním českých zemí do Němci kontrolovaného středoevropského prostoru v raném středověku rozšířil i u nás. Tato myšlenka, v hrubých rysech formulovaná již Františkem Palackým, byla v době formování moderního českého národa velmi populární.²⁷ A protože s tímto procesem byla nedílně spojena i christianizace, a neboť převážně z říše byly vypravovány katolickou církví a papežem organizované křížové výpravy proti vlastenci oslavovaným českým husitům, nepřekvapí, že součástí českého národního života byl u mnoha jedinců i ostentativní antiklerikalismus.

Základní myšlenkou ve všech případech přitom byla nadřazenost českého národa, který se měl stát vůdčím elementem v českých zemích. Přítomnost ostatních národů (zejména českých Němců) se nevylučovala, ale jen za předpokladu, že uznají nadřazenost Čechů jako „dědičných pánů“ této země a budou se zde chovat jako hosté. Předmětem sporu byla zejména jazyková otázka, kdy Češi jako „condicio sine qua non“ chápali naprostou rovnoprávnost češtiny a němčiny v českých zemích. Podle představ řady radikálních politiků byl totiž český národ jedinečný a výlučný a „sám český národní původ jest jaksi aristokratický, či superiorný“.²⁸ České národní hnutí tak v jistém smyslu převzalo zásady sociálního darwinismu. Český národ byl považován za nejlepší a příslušnost k němu za výsadní. Podmínky členství v této elitní společnosti byly předem známe (vlastenectví, antiklerikalismus a tzv. demokratismus, kterým se rozuměl zejména negativní vztah ke šlechtě). Jejich přijetím se však jedinec vyloučil z jiných, podobně či mírně odlišně strukturovaných, ale obdobně soběstředných společenství (velkoněmectví apod.).

Za této situace samozřejmě nebylo myslitelné Rakousko-uherskou monarchii transformovat v moderní multietnický stát s jednotnou státní myšlenkou. Každé z národních společenství totiž mělo vlastní ideje, které byly nezdědka vzájemně v příkrém rozporu. Přestože podunajská monarchie tvořila ekonomicky dobře fungující celek, jehož postavení budilo ve světě respekt, změnila se během druhé poloviny 19. století v konglomerát soběstředně zaměřených národních celků. Jejich cílem nebyla vzájemná spolupráce, ale prosazení vlastních zájmů – a to mnohdy na úkor svých nejbližších sousedů.

²⁶ Cit. dle: HOLEČEK, J.: c. d., s. 47–48.

²⁷ PALACKÝ, František: *Dějiny národu českého v Čechách a na Moravě dle původních pramenů*, díl I. Praha 1930, s. 53 an.

²⁸ Cit. dle: HOLEČEK, J.: c. d., s. 164.

SUMMARY

NOBILITY IN MODERN CZECH SOCIETY

Since the Middle Ages, nobility constituted a privileged social elite. Its social standing was codified through many legal documents. These documents reflected specific developments of many European countries and therefore it is not very surprising that they were rather different from one another. Thanks to this, there were countries with numerous noble class (Hungary or Poland, for example), and, on the other hand, countries where noblemen were rather scarce, as is the case of the Czech Lands – here the rate of noblemen to commoners was 828:1 (about 1850). The main reason is that since the Middle Ages, numbers especially of lower nobility were in steady decline. Implications for the future of local society were interesting – the rich, but numerically underrepresented nobility constituted only a fragment of society, although with enormous possessions. There was no lower nobility to form a social bridge towards the bourgeoisie. On the other hand, ethnically Czech elites among commoners lacked any rich city-dwelling elites, which could overthrow old social systems from the other side. Result was that modern Czech society was made of two deeply divided extremes, as could be seen in the second half of the 19th century, when the respective paths of noble and bourgeois elites ran in their respective, and rather opposite, directions, and verbal resistance against the nobility has become one of the most important signs of “progressive” national politicians.

Translated by Mgr. Jiří Hutečka, Ph.D.

Doc. PhDr. Jan Županič, Ph.D.
Ústav světových dějin
Filozofická fakulta
Univerzita Karlova
nám. Jana Palacha 2
116 38 Praha 1